

SECTION 8. SOCIAL PEDAGOGY

DOI: 10.46299/ISG.2025.MONO.PED.3.8.1

8.1 Формування соціальної відповідальності осіб у контексті підготовки фахівців соціальної роботи

Вступ

Соціальна згуртованість сьогодні вимагає максимальної відповідальності свідомих громадян держави з тим, щоб вистояти і перемогти. А також налагодити соціальні відносини, що відповідають прогресивному суспільству. В основі – соціальна відповідальність, що представляє собою:

- 1) особистісну якість, компонент психолого-педагогічної характеристики індивіда;
- 2) ціннісну спрямованість розвитку, побудовану на стійких морально-правових переконаннях відповідно соціальних цінностей;
- 3) систему дій індивіда, що свідчать про наявність вироблених поведінкових стереотипів відповідно до суспільних стандартів, норм і правил.

Бачення соціальної відповідальності як прояву когнітивної, емоційної, вольової особистісних сфер, що перебувають в основі світобачення, явлень, переконань, вчинків і системи дій індивіда логічно підводить до необхідності науково обгрунтованої організації соціального впливу. Тому постають завдання, що відповідають меті формування соціальної відповідальності індивідів у суспільстві та актуальним і можливим напрямам такого соціального впливу.

8.1.1 Наукове обгрунтування актуальності формування соціально відповідальної поведінки особи як компоненту соціальної роботи і підготовки фахівця соціальної сфери

Поняття «*відповідальність*» має декілька значень:

- 1) положення, при якому особа, яка виконує яку-небудь роботу, зобов'язана дати повний звіт про свої дії і прийняти на себе вину за можливі наслідки, які можуть наступити при виконанні;

2) виконання обов'язків, зобов'язань;

3) покладений на когось або взятий на себе обов'язок відповідати за певну ділянку роботи, справу, дії, вчинки, слова;

4) серйозність, важливість справи, моменту; відповідальність має два критерії: об'єктивний, що характеризує об'єктивну зумовленість діяльного суб'єкта зовнішніми соціальними вимогами, тобто, його залучення до соціальних зв'язків та взаємовідносин; і суб'єктивний, який визначає соціально та морально-психологічні якості особи як суспільної істоти, як продукту суспільного виховання, формування і розвитку, що виявляє усвідомлення особою свого обов'язку, своєї невинності перед суспільством. Будь-яка відповідальність за своєю природою має політичний характер [279].

Соціальна відповідальність – категорія, що характеризує ставлення індивіда до суспільства (норм, цінностей, стосунків, традицій, звичаїв, права, стандартів та/чи стереотипів поведінки). Тобто, соціальна відповідальність характеризує:

- 1) характер соціалізації індивіда;
- 2) наявний рівень розвитку індивіда;
- 3) стан дотримання особою соціальних норм;
- 4) спрямованість розвитку особи;
- 5) рівень громадської та особистісної свідомості;
- 6) наявні стереотипи поведінки;
- 7) відповідність ціннісних орієнтирів індивіда соціальним цінностям.

В основі відповідальності як риси характеру, а соціальної відповідальності – як характеристики громадянина держави, стандарту і стереотипу дій та як сформованої системи поведінки має бути висока свідомість. Як індивідуальна свідомість кожного, так і громадська свідомість спільноти свідчать про можливість, бажання дотримуватися суспільних норм. Формування відповідальної поведінки громадян держави є основою суспільного порядку й процвітання. Оскільки це загалом створює нормативну базу функціонування суспільства та життєдіяльності людей.

«Соціальна відповідальність» – поняття, що більше стосується системи відносин, зв'язків і стосунків індивіда в суспільстві; *соціальна відповідальність* – це соціальне явище, що являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм, а у випадку їхнього порушення – застосування до порушника заходів впливу, передбачених цими нормами.

Соціальна відповідальність індивідів формується:

- 1) розробкою та реалізацією законодавчих і нормативно-правових актів;
- 2) програмним забезпеченням соціальної профілактики;
- 3) вчасним і доцільним застосуванням профілактичних заходів;
- 4) аналітичною оцінкою і застосуванням технологій профілактики;
- 5) експертною оцінкою суспільних проблем і проблем профілактики;
- 6) зваженим упровадженням традиційних технологій роботи та інновацій;
- 7) рівнем розвитку громадської свідомості;
- 8) дієвістю і механізмами соціального контролю.

З огляду на провідний напрям нашого дослідження – необхідності формування соціальної згуртованості громадян – більш детального аналізу потребує громадянська відповідальність індивіда. Це потребує диференційованого підходу щодо:

- 1) самого поняття «громадянська відповідальність»;
- 2) характеристик громадянської відповідальності як системи поглядів і позиції індивіда.

Загалом, *громадянська відповідальність* – інтегрована властивість особистості, що відображає: сформовані свідомість та самосвідомість, національну ідентичність; готовність і дотримання прав та обов'язків громадянина; усвідомлена відповідальність перед суспільством, що виражається в системі правомірних вчинків стосовно інших та до держави. В порівнянні – соціальна відповідальність більше стосується суспільних відносин, приписів, соціальних норм.

Соціальна відповідальність є основою інших видів відповідальності, зокрема громадянської чи національної (за твердженням таких науковців як Охріменко О. О., Іванової Т. В., Зарванської Л., Кочубей Л.). – Рис.1.

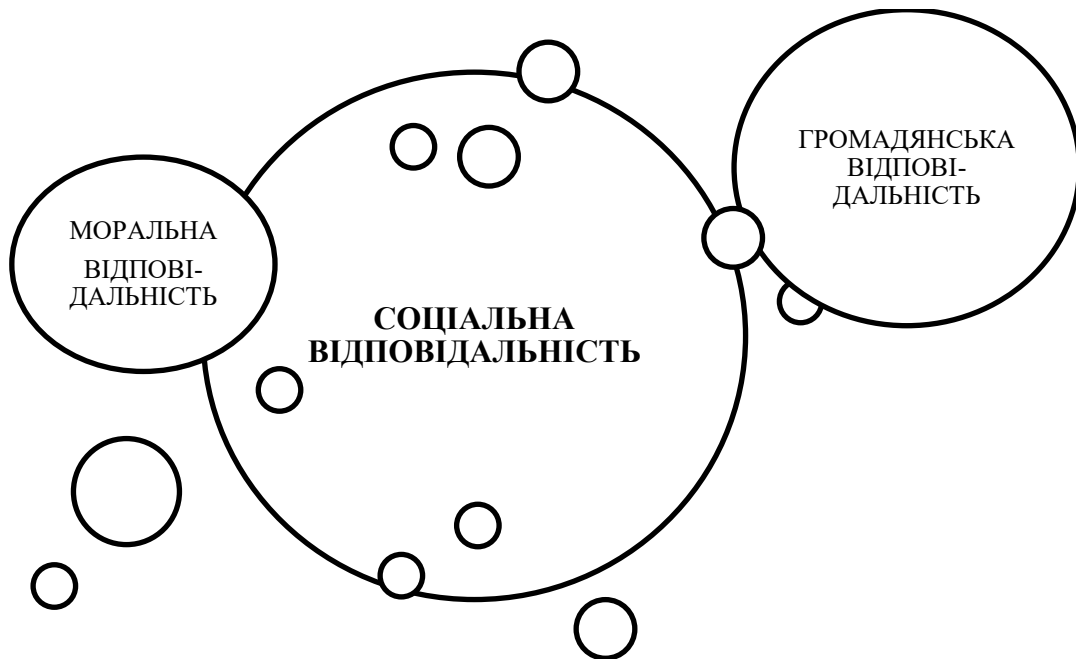

Рис. 1. Соціальна відповідальність як основа інших видів відповідальності
[розроблено автором]

У межах досліджуваного питання доцільно розглянути зміст понять «соціальність», «нормативна поведінка», «відхилення», «девіантна поведінка», «соціальна відповідальність», «критерії відхилень у поведінці», «соціальний контроль», «профілактика відхилень у поведінці» та ін.

У суспільно-історичному контексті соціальність як сутнісна належність суспільного суб'єкта (індивіда чи групи) до певної спільноти виступає передусім як здатність усвідомлювати і враховувати у власній діяльності об'єктивно-необхідні й всезагальні закони суспільного життя, долучатись до нагромаджених спільнотою соціально-культурних цінностей і досвіду, їх інтеріоризувати, тобто переводити в ідеальний внутрішній план. Це дає змогу суб'єктові соціального життя і діяльності піднятися до рівня культури, досягнутого суспільством у ході тривалої його еволюції, і в цьому сенсі прирівнятися до нього і стати в ньому своїм. Порушення поведінки індивідів проявляються у межах певного соціуму,

який диктує певні умови прилучення до себе. Тому при дослідженні стандартів поведінки та відхилень від них необхідно здійснити екскурс щодо діючих суспільно-нормативних основ соціалізації особи [277, с. 8].

Це зумовлює необхідність прийняття індивідом соціальних стосунків, відносин, системи життєдіяльності, суспільних процесів, які є компонентами загальної соціальної системи комплексно, в усіх сферах життєдіяльності. Критеріями відхилень від норми є:

- а) статистичний (норма для будь-якого явища шляхом підрахунку частоти, з якою вона зустрічається);
- б) якісно-кількісна оцінка поведінки (за ступенем вираження та рівнем загрози для життя);
- в) психопатологічний (медичний);
- г) соціально-нормативний (рівень соціальної адаптації індивіда) [274, с. 12].

До властивостей соціальних поведінкових відхилень можуть належати: невідповідність загальноновизнаним та офіційно встановленим соціальним нормам; така поведінка та особистість, що її проявляє, отримують негативну оцінку з боку переважної більшості людей; завдає реальної фізичної, моральної, психологічної шкоди самій особистості та людям, які її оточують; прояви соціальної дезадаптації; стійкість (багаторазовість чи тривалість); для класифікації поведінки як девіантної потрібно, щоб вона відповідала загальній спрямованості особистості; стан здоров'я особи, котра проявляє такий вид поведінки, перебуває у межах медичної норми. Асоціальна відповідальність є дестабілізуючим фактором у розвитку індивіда, що має прояв у його соціальній дезадаптації та дезорганізації. Тобто, коли існуючі в соціумі норми, цінності, система соціальних настанов, виховання, контролю для особи є викривленими на рівні індивідуальної свідомості чи недієвими. Асоціальна відповідальність перебуває в основі формування і прояву асоціальної поведінки [290, с.125].

Асоціальні світогляд та позиція, їх прояв у асоціальній поведінці в соціології визначається поняттям «соціальні відхилення». Проте, будь-які

соціальні відхилення проявляються конкретно у поведінці людини. Тому доцільнішим є інтерпретація поняття «соціальні відхилення» у поняття «поведінкові відхилення» чи «поведінка з відхиленнями». Вживання терміну «поведінкові відхилення», а не «соціальні відхилення» більше відображає сутність порушення соціальних норм у поведінці індивідів, оскільки:

1) береться до уваги те, що даний феномен розглядається через призму конкретної особистості;

2) соціальні відхилення вивчаються суто соціологічними дисциплінами, а відхилення у поведінці індивіда є проблемою не тільки соціальною, а і соціально-педагогічною та гендерного підходу до поведінкових девіацій;

3) поняття «поведінка з відхиленнями» або «девіантна поведінка» у широкому її тлумаченні – збірний термін, яким охоплюється широке коло девіацій. У більшості авторів з досліджуваної проблеми ці поняття ідентифікуються і між ними немає суттєвих відмінностей; за умови дотримання індивідом законодавчих основ, нормативних вимог, соціальна і асоціальна відповідальність мають дещо умовний характер, оскільки:

- індивід змінює свої погляди, позиції, переконання;
- існує варіативність вимог соціального контролю;

вимоги соціального контролю також є динамічними, змінними [291].

На основі системи соціального контролю в індивіда повинна виробитися власна система соціальної відповідальності. За дослідженням Гурлевої Т. С., розрізняють відповідальність двох видів: таку, що виявляється у підпорядкуванні індивідом своєї поведінки позитивним загальнолюдським вимогам, які прийняті суспільством і стали особистісно значущими (соціальна відповідальність), і таку, що проявляється у спрямованості індивіда на досягнення цілей, які суперечать вимогам суспільства, засуджуються ним, не відповідають критеріям добра і людяності (асоціальна відповідальність) [273, с. 67].

У свою чергу вирізняють чотири типи соціальної відповідальності: інтегральну (загальнолюдські норми і вимоги суспільства стали для індивіда особистісно значущими), групову (орієнтація на референтну групу, на

досягнення вузькогрупових цілей), вузькоособисту (орієнтована на особисті, корисливі інтереси), невизначену (або несправжню, удавану). Аналогічно до типів соціальної відповідальності, вирізняють чотири групи асоціальної [272, с. 8].

Аналіз категорії «профілактика» дає змогу обґрунтувати власне її тлумачення. Нами враховано думку В. М. Оржеховської щодо мети профілактичної діяльності. Вченою розроблено соціально-структурний і психолого-педагогічний рівні профілактики [278, с. 67–68]. М. М. Фіцула визначає місце профілактики поведінкових відхилень у виховному процесі школи: «У виховній роботі з неповнолітніми велике значення має її спрямування на попередження появи відхилень у поведінці, тобто профілактика. Разом із тим, загально виховна робота адресована всьому колективу даного віку, що навчаються в школі, у той час як діяльність із ранньої профілактики має спеціальних адресатів. До них відносяться: а) неповнолітні з відхиленнями в поведінці; б) джерела формування таких відхилень; в) недоліки в діяльності різних ланок виховання, які сприяють впливу названих джерел».

Вивчення впливу різних факторів на формування характерологічних і особистісних аномалій і розкриття складних процесів їх формування – це основа розробки комплексних заходів з профілактики поведінкових порушень [276, с. 71]. Зазначається багатоаспектність профілактики: «Якщо ми хочемо попередити відхилення у поведінці особистості, то повинні перш за все створити такі умови, при яких виховний процес охопив би усі сторони життєдіяльності, став невіддільною частиною всього буття соціуму, проник у всі сфери суспільних відносин» [296, с. 41]. І особливо акцентується на суб'єктивному компоненті в профілактиці поведінкових відхилень [275, с. 16].

Крайнім проявом асоціальної поведінки є антисоціальна, що характеризується значним ступенем поведінкових відхилень негативного характеру та має назву девіантної. На основі аналізу та узагальнення поняття «девіантна поведінка», «девіантність», «девіація» трактуються:

- девіантна поведінка – це система негативних вчинків, дій людини або групи, що не відповідає соціально прийнятим стандартам та характеризується як порушення встановлених у суспільстві моральних і правових норм; девіантність – соціально-психологічний стан особи, який свідчить про її здатність до порушення соціальних норм;
- девіація – акт поведінки, спрямований на порушення традиційних соціальних норм; оперування цими поняттями викликане необхідністю акцентуації чи на окремому поведінковому акті, що не характеризує систему вчинків – «девіація», чи на психолого-педагогічній характеристиці особи – «девіантність», чи на системі вчинків однієї особи – «девіантна поведінка» (поняття «поведінка з відхиленнями» охоплює поведінку і позитивного, і негативного характеру, поняття «девіантна поведінка» – дії і систему вчинків тільки негативного прояву) [275]. На Рис 2. Зображено механізми формування асоціальної відповідальності.

Важливим для фахівців соціальної сфери є знання особливостей формування соціальної відповідальності профілактичної роботи та яка здійснюється на різних рівнях суспільства. Профілактика відхилень у поведінці негативного характеру (попередження, запобігання) – цілеспрямований процес організації і здійснення комплексу профілактичних заходів, спрямованих на забезпечення соціально-психологічного розвитку і життєдіяльності індивідів, попередження девіацій в їх поведінці. Більш поширено – це комплексний вплив на суспільні умови розвитку індивіда, спрямований на забезпечення фізичного, психічного, морального, духовного розвитку особистості, вироблення в неї імунітету до негативних впливів соціального оточення, попередження і корекцію девіантних проявів у поведінці, захист і допомогу. Профілактична робота має спрямовуватися на усунення несприятливих умов розвитку й життєдіяльності індивідів у соціумі. Тому профілактика охоплює як здійснення соціально-організаційної діяльності, так і безпосередньої психолого-педагогічної роботи в роботі з індивідом, його соціальним середовищем.

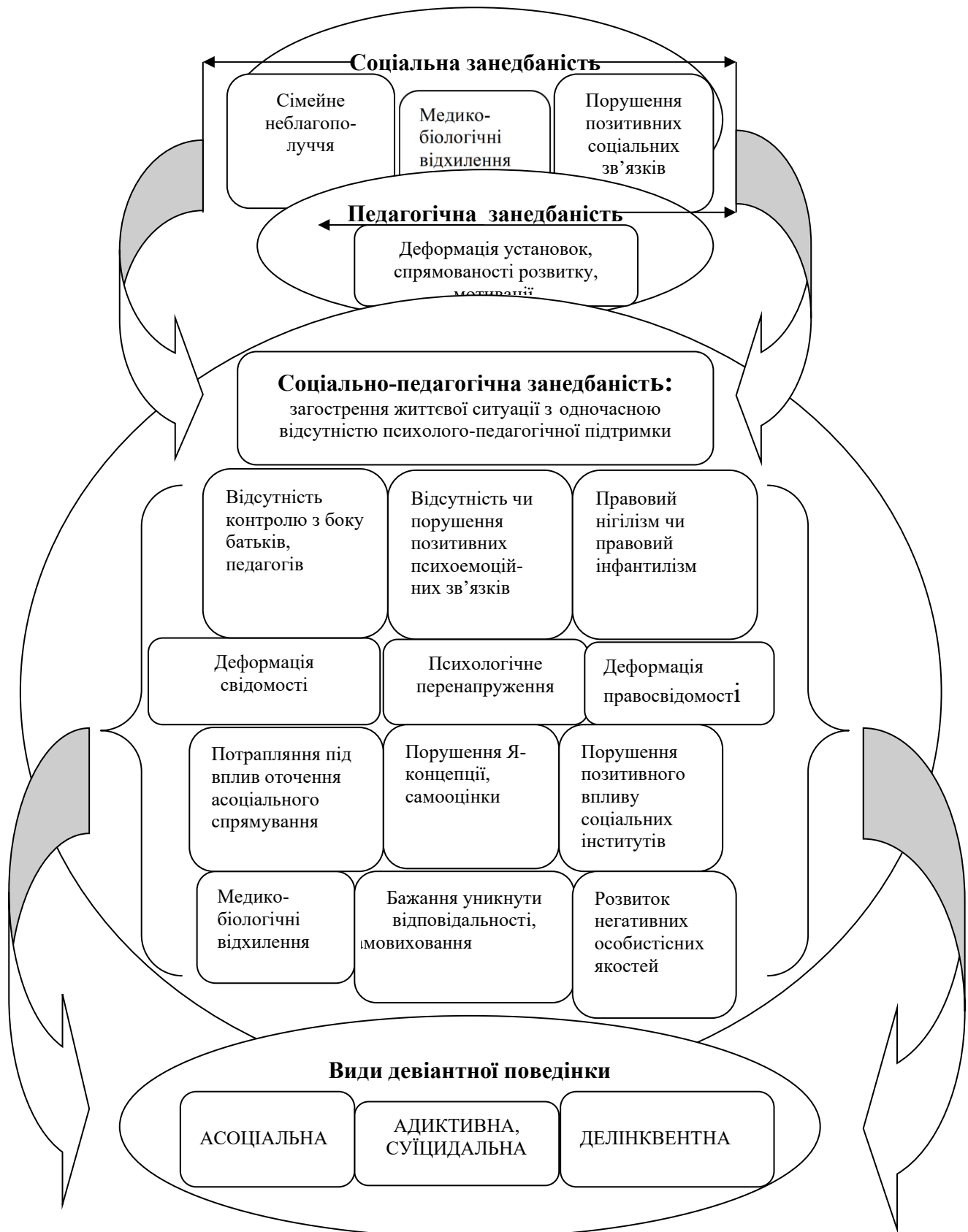

Рис. 2. Механізми формування соціально-педагогічної занедбаності та видів девіантної поведінки [295].

Сукупність суспільно регламентованих дій, заходів, метою яких є попередження відхилень і ускладнень у поведінці індивідів, визначається як соціальна організація профілактики девіантної поведінки. Зокрема, це діяльність соціальних інститутів і структур зі створення оптимального середовища для розвитку індивідів та з метою запобігання поведінковим девіаціям; комплекс заходів, які здійснюються з метою організації соціального простору особистості [295].

Сьогодні, незважаючи на великий науковий доробок із питань профілактики девіантної поведінки, відсутні фундаментальні дослідження щодо:

- по-перше, загалом і окремо всіх вікових категорій;
- по-друге, осіб, які визначаються як нормативною, так і девіантною поведінкою та становлять групи ризику;
- по-третє, інтеграції підходів до профілактики асоціальної, адиктивної, суїцидальної, делінквентної як різних видів девіантної поведінки;
- по-четверте, комплексного використання можливостей соціальної сфери у профілактиці поведінкових девіацій;
- по-п'яте, врахування умов соціалізації індивідів за місцем проживання, навчання, дозвілля як основних сфер їхньої життєдіяльності [298].

Соціальні, економічні та політичні зміни, що відбуваються в суспільстві, потребують діяльності фахівця нової ери, який володів би не тільки глибокими теоретичними знаннями, вміннями аналізувати та використовувати отриману інформацію, але й здатністю ефективно діяти залежно від ситуації, з високою професійною культурою, особистісно-моральними якостями. Актуальним є розвиток, забезпечення та підтримка етично і соціально схвалюваного змісту професійної діяльності з формування соціальної відповідальності та профілактики поведінкових девіацій, розвиток гуманістично орієнтованого професійного світогляду й відповідної етичної свідомості фахівців соціальної галузі [295, с. 23].

Актуальність проблеми, яка розглядається, потребує висвітлення особливостей формування у студентів та фахівців соціальної сфери знань і умінь

профілактичної роботи із запобігання, подолання негативних явищ, причин соціальної дезадаптації індивідів, різних соціальних груп, забезпечення умов для запобігання відхилень негативного характеру розвитку й поведінки. Це передбачає визначення детермінант та шляхів їх попередження і подолання у соціальній роботі [295, с. 24].

Своєчасність досліджуваної проблеми зумовлена необхідністю розв'язання суперечностей між:

- моральними, правовими нормами суспільства і відсутністю науково обґрунтованої системи профілактики девіантної поведінки;

- незадовільним соціальним становищем, психолого-педагогічним розвитком, психоемоційним самопочуттям осіб та несвоєчасним усуненням детермінант, що зумовлюють поведінкові девіації;

- зацікавленістю суспільства у відповідальному ставленні індивідів до соціальних норм та недостатнім усвідомленням суб'єктами профілактичної діяльності важливості профілактики девіантної поведінки;

- значним потенціалом виховного процесу та його недостатнім використанням у профілактиці девіантної поведінки;

- завданнями профілактики девіантної поведінки та рівнем готовності до профілактичної діяльності фахівців відповідних закладів, установ, організацій [295, с.18].

Фахівці з формування соціальної відповідальності та профілактики поведінкових девіацій індивідів та груп індивідів повинні розуміти, впроваджувати, знати:

- сутність соціальної профілактики та організації запобігання поведінкових відхилень негативного характеру;

- зміст, специфіку формування соціальної відповідальності та здійснення профілактики девіантної поведінки;

- особливості соціально-організаційної діяльності з профілактики асоціальних явищ;

- напрями менеджменту профілактичним процесом;

- особливості організації формування соціальної відповідальності та профілактики девіантної поведінки в діяльності різних соціальних структур;
- специфіку технологій подолання відхилень;
- запобігати розвитку негативних суспільних явищ;
- виявляти причини соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб.

Важливим є оволодіння суб'єктами профілактичної роботи базових знань, необхідних для надання інформації про наслідки девіантних дій; освоєння основних понять, категорій, що стосуються соціально-організаційного і психолого-педагогічного напрямів організації та проведення профілактики; розвиток знань і вмінь, які стосуються технологій соціальної роботи з управління профілактичним процесом; роз'яснення соціальних норм стосовно різних видів девіантної поведінки; знаннями формування навичок культурного проведення дозвілля; створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності.

Від фахівця соціальної сфери це вимагає вмінь встановлювати особливості забезпечення умов для формування соціально позитивної спрямованості розвитку особистості; медико-біологічну, психолого-педагогічну, соціологічну детермінацію поведінкових девіацій; особливості попередження різних видів поведінкових відхилень, осіб різних вікових груп. А також уміти виявляти за запобігати негативні фактори соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп населення та окремих осіб; створювати умови для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності; організовувати діяльність з профілактики негативних явищ у різних сферах суспільного життя; реалізовувати технології попередження і подолання поведінкових девіацій у різних умовах практики; створювати соціальні програми профілактики поведінкових девіацій.

Загальною метою є формування знань і вмінь профілактичної роботи із запобігання, подолання асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації індивідів, навчання забезпеченню умов для організації та здійснення

профілактики поведінкових девіацій. Для цього необхідним є визначення детермінант девіацій у поведінці індивідів чи груп осіб, шляхів організації та здійснення профілактичних заходів у соціальній роботі.

Аналіз функціонування закладів, установ, організацій, які дотичні до формування соціальної відповідальності та здійснення профілактики девіантної поведінки, дає можливість окреслити умови покращення їх діяльності.

1. Спостерігається неналежний рівень науково-методичного забезпечення діяльності, діагностико-профілактичного інструментарію в роботі суб'єктів профілактики. Ця робота вимагає наукової обґрунтованості, централізації дій. Назріла необхідність створення і організація функціонування науково-дослідних структур, діяльністю яких забезпечувалися б аналіз суспільних процесів і їх динаміки, діагностика соціально-психологічного стану індивідів і на цій основі – науково-методичне забезпечення профілактичного процесу.

2. Слід дослідити та проаналізувати діяльність раніше існуючих соціальних структур, наприклад комісій у справах неповнолітніх, координаційних рад у справах дітей, їх реорганізацію в служби у справах дітей та позитивний досвід і напрацювання з координації профілактичних питань.

3. Доцільним є актуалізація професійної підготовки фахівців профілактичного спрямування діяльності відповідно до вимог сучасності.

4. Профілактику девіантної поведінки неможливо здійснювати на належному рівні через відсутність єдиного обліку осіб різних категорій, а відтак і відсутність науково-методичного забезпечення цієї роботи відповідно до конкретної ситуації конкретної особи і динаміки суспільних змін [284, с. 48].

У профілактиці поведінкових девіацій сьогодні актуалізовано: посилення роботи за видами поведінкових девіацій; сприяння гендерній соціалізації та ідентифікації; формування банку даних соціально-психологічних характеристик осіб профілактичного обліку; визначення змісту профілактики, що найбільш повно й всебічно відображає суспільні реалії і тенденції науки та практики; пріоритет соціального захисту як основи профілактики; вибір і застосування найбільш доцільних, оптимальних форм і методів роботи на основі

діагностування соціального, психолого-педагогічного розвитку, проявів девіантної поведінки; проведення масової, групової, індивідуальної профілактичної роботи з усіма особами та з тими, які мають відхилення у розвитку, самопочутті, поведінці; забезпечення сприятливої сукупності умов реалізації профілактики засобом міжсекторної взаємодії закладів, установ, організацій, здійснення технологій соціальної роботи відповідно до видової диференціації поведінкових девіацій [284, с. 49].

Отже, профілактика девіантної поведінки повинна здійснюватися з урахуванням обґрунтованих підходів, емпіричних даних, теоретичних положень, узагальнень щодо досвіду суспільного життя, законодавчо-нормативного забезпечення, історико-суспільних і сучасних викликів у профілактиці девіантної поведінки. Профілактику в соціальній роботі не відділено від партнерської взаємодії фахівців різних закладів, установ, організацій. Таким чином, сьогодні поставлено вимогу застосування універсального підходу до попередження і подолання поведінкових девіацій у діяльності спеціаліста соціальної роботи, що відноситься до осіб різних вікових груп, відносяться до різних категорій населення.

8.1.2 Концептуальні положення та обов'язкові компоненти технології формування соціальної відповідальності індивідів

Системний підхід до формування соціальної відповідальності індивідів розроблено на основі низки концептуальних положень.

1. *Інтеграція підходів до формування соціальної відповідальності.*

Повинні розглядатися особливості проявів девіантної поведінки, соціально-психологічні причини віктимізації осіб та відхилень у їх поведінці; ціннісні і поведінкові аспекти змісту формування соціальної відповідальності; дія моралі, права, релігії як регуляторів поведінки індивідів у суспільних відносинах; теоретичні й практичні основи багатоаспектного підходу до формування соціальної відповідальності. Вагоме місце релігійно-церковного впливу в попередженні і подоланні відхилень у поведінці неповнолітніх жіночої статі,

застосування якого є доцільним і своєчасним з метою формування моральних якостей, розвитку духовності, надання психоемоційної допомоги й підтримки. Важливим є соціально-педагогічний підхід до профілактики як превалюючий з огляду на вікову періодизацію, особливості соціально-психологічного становища й самопочуття осіб, їх життєдіяльності за місцем проживання, навчання, дозвілля [284].

2. Врахування соціально-психологічних показників і проявів видів девіантної поведінки. Дуже часто у формуванні соціальної відповідальності не повною мірою враховуються функціональні можливості закладів, установ, організацій профілактичного впливу. Це підтверджено, наприклад, аналізом соціально-психологічних показників і проявів різних видів девіантної поведінки дівчат шкільного віку за критерієм місця проживання. Аналіз статистичних даних, що стосуються дівчат, які проживають у різних населених пунктах (село, селище, місто районного значення, місто обласного значення) дає змогу констатувати відсутність відмінностей, які характеризували залежність проявів девіантної поведінки, самопочуття, життєвих орієнтирів і цінностей від типу населеного пункту. Взято до уваги дівчат різних регіонів України та зроблено висновок про відсутність суттєвих відмінностей стосовно соціального, психолого-педагогічного розвитку, проявів девіантної поведінки залежно від регіону країни [293, с. 140].

3. Організація та реалізація соціально-педагогічної роботи у формуванні соціальної відповідальності. Реалізація соціально-педагогічної роботи вимагає оптимального вибору соціально-педагогічних форм і методів. Акцентується на організації профілактичної роботи відповідно до диференціації віку. Наприклад, у навчальному закладі це потребує покращення профілактичної роботи адміністрації, класних керівників, учителів-предметників, психологічної служби школи. А також здійснюється на основі аналізу та вирішення проблемних, кризових ситуацій, здійснення соціально-педагогічного патронажу, упровадженні методики «рівний – рівному». Важлива роль надається науково-методичному забезпеченню профілактичного процесу, використанні

можливостей навчально-виховного процесу з профілактичною метою. Специфіка реалізації соціально-педагогічної роботи полягає і в удосконаленні підходів до соціально-педагогічної роботи з батьком, матір'ю, загалом сім'ями, неформальним оточенням дітей; організації самовиховання осіб; міжсекторній взаємодії соціальних структур у профілактиці поведінкових девіацій; підвищенні професійного рівня суб'єктів профілактики [293, с. 138].

4. ***Встановлення компонентів, критеріїв, показників, рівня сформованості відповідального ставлення до соціальних норм.*** Про ефективність профілактичної роботи свідчить позитивна зміна окремих показників, критеріїв і загалом – рівень сформованості відповідального ставлення до соціальних норм, компонентами якого визначено когнітивний, емоційно-ціннісний, поведінковий. Сформованість відповідального ставлення до соціальних норм сумарно визначається за допомогою пізнавально-інформаційного, мотиваційного критеріїв, що характеризують соціально-психологічні ризики у прояві поведінкових девіацій, та діяльнісного критерію. На основі здійснення експериментальних замірів визначаються їх показники, що відображає загальну спрямованість розвитку особистості, критичний, недостатній, посередній, належний чи оптимальний рівні сформованості відповідального ставлення осіб до соціальних норм [286, с.175].

5. ***Диференційованість підходу за ступенем соціально-педагогічної занедбаності особи.*** Дослідженню підлягають теоретичні підходи до пояснення суті та особливостей прояву поведінкових девіацій, особливості психолого-педагогічної характеристики осіб різного ступеня соціально-педагогічної занедбаності, а також визначення понять «важковиховуваність», «соціальна дезорганізація і дезадаптація», «соціальна занедбаність», «педагогічна занедбаність», «соціально-педагогічна занедбаність», «особи груп ризику, «особи девіантної поведінки» та їх ієрархії. На основі диференційованого підходу до проблеми відхилень у поведінці враховуються особливості застосування соціально-педагогічних методів і форм роботи до осіб соціальної, педагогічної, соціально-педагогічної занедбаності. Важливо застосувати

превентивні і організаційні заходи у соціально-педагогічній роботі з особами педагогічної, соціальної, соціально-педагогічної занедбаності, враховуючи особливості деформації особистісного розвитку на стадії важковиховуваності, соціальної дезорганізації і дезадаптації [282, с. 131].

6. Відповідність застосовуваних форм і методів завданням формування соціальної відповідальності. Відповідність форм і методів роботи поставленим завданням здійснюється за напрямками організаційного, психолого-педагогічного, науково-методичного забезпечення профілактичного процесу. Ефективність профілактики за критерієм відповідності форм і методів роботи поставленим завданням передбачає наявність відповідного рівня теоретичної підготовки суб'єктів профілактики. Важливе оперування суб'єктами профілактики інформацією про соціально-психологічні показники стану особи, а також урахування практичної реалізації теорії, законодавчо-нормативної бази, технологій діяльності. Показовими є забезпеченість і застосування діагностико-профілактичного інструментарію, володіння суб'єктами профілактики знаннями про вікові, гендерні, психолого-педагогічні особливості осіб та їх поведінку [280, с. 467].

7. Синергетичний підхід у формування соціальної відповідальності. Одним із методологічних підходів до формування соціальної відповідальності визначено синергетичний як посилення ефекту профілактики внаслідок спільної дії, взаємовпливу, узгодженості форм, методів, напрямів, технологій, напрямів роботи. Синергетичний підхід пропагується до: сутнісного розуміння, механізмів формування девіантної поведінки; загальнодержавного інституційного забезпечення життєдіяльності і розвитку, організації профілактики на регіональному рівні, в мікросоціальному середовищі, референтному оточенні, за місцем проживання, навчання, дозвілля індивідів; профілактики девіантної поведінки. Це передбачає єдність, взаємозумовленість і посилення дії профілактичних впливів у попередженні негативного розвитку й самопочуття осіб нормативної поведінки, груп ризику, із значним вираженням прояву девіацій; урахування всіх видів поведінкових девіацій для дослідження

детермінант, специфіки формування та проявів девіацій; єдність компонентів профілактики і технологічних етапів роботи; урахування умов здійснення профілактики [292, с. 130].

8. *Дотримання гендерного методологічного підходу у формуванні соціальної відповідальності.* Методологічним підходом визначено гендерний як формування особистості на основі визначення гендерних ролей. Це передбачає дослідження теоретичних положень гендерної педагогіки щодо формування соціальної відповідальності. Єдність і взаємозумовленість компонентів профілактичного процесу, спрямованого на покращення соціально-психологічних показників становища і розвитку осіб, забезпечують гендерну соціалізацію та ідентифікацію [281, с.121].

9. *Комплексність профілактичного впливу як основа формування соціальної відповідальності.* Комплексність профілактичного впливу залежить від визначення ступеня виразності асоціальних поглядів самого індивіда, у його сім'ї, спрямованість неформальних груп, негативного впливу осіб протилежної статі, сусідів, знайомих. Комплексність забезпечують правовий, соціальний, медичний, психологічний, педагогічний напрями профілактики у соціальній, соціально-педагогічній діяльності [285, с. 215].

11. *Визначення змісту формування соціальної відповідальності.* У профілактичній роботі з формування відповідального ставлення осіб до соціальних норм передбачається врахування наукових положень, тенденцій і можливостей практики. Науковий аналіз понять «соціальна норма», «відповідальність», «ставлення» дає можливість визначити сутність профілактичної роботи з формування відповідального ставлення до соціальних норм. Окреслення соціальних норм, необхідних для дотримання, а також особливостей вираження відповідальності і ставлення з відповідальністю до соціальних норм, сприяють реалізації змістового компоненту профілактики. Тому актуально визначити моральні і правові норми для індивідів, відхилення від них і санкції за їх порушення. Це має безпосереднє вираження у змісті

профілактичної роботи з формування відповідального ставлення до соціальних норм [283, с. 274].

12. Виявлення детермінант відхилень у розвитку соціальної відповідальності. Порівняльним аналізом психолого-педагогічних особливостей осіб нормативної і девіантної поведінки встановлено, що соціальні норми, цінності, настанови, виховання, контроль визначають соціальну поведінку. Порушення чи зміщення у соціалізації призводить до формування девіантних форм поведінки. У критеріальному визначенні проявів поведінки потребують врахування механізми виникнення поведінкових девіацій, наприклад, наприклад, через характерні особливості молодшого, підліткового, юнацького віку як прийнятих у соціальній педагогіці вікових періодів розвитку дітей. В аналітичній оцінці враховується специфіка проявів поведінки осіб різного віку, які варто виділяти на нормативному і девіантному рівнях [289, с. 101].

Зазначається: «Якщо ми хочемо попередити відхилення у поведінці особистості, то повинні перш за все створити такі умови, при яких виховний процес охопив би усі сторони життєдіяльності, став невіддільною частиною всього буття соціуму, проник у всі сфери суспільних відносин» [298, с. 41]. Тобто, постає питання розробки і впровадження досконалих технологій роботи.

Питання технології у профілактичній роботі складне і неоднозначне. Одна група науковців підходить до розуміння технології як алгоритму дій у роботі з особою чи групою осіб. Згідно іншого підходу – технологія розуміється як складний комплекс принципів, форм, методів, умов діяльності, що базуються на загальній методології, змісті роботи, понятійно-категоріальному апараті. Належне вивчення проблеми, дає право нам пропонувати розуміння технології профілактичної роботи як умову забезпечення системи будь-якої діяльності. Так, зокрема, розроблено систему профілактики девіантної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл – як взаємозв'язок і взаємовплив компонентів профілактичного процесу, спрямованого на покращення соціально-психологічних показників становища і розвитку дівчат загальноосвітніх шкіл,

формування їх відповідального ставлення до соціальних норм. Або іншими словами, синтез методологічних підходів, змістового, функціонального, технологічного, середовищного, аналітичного, результативного компонентів має ефективність за умови створення системи профілактики девіантної поведінки дівчат загальноосвітніх шкіл. І технологічний компонент системи як предмет розгляду має вирішальну роль у забезпеченні результативності профілактичної роботи [295, с. 237].

Важливим є визначення структурних компонентів базової або ж загальної технології профілактичної роботи. Технології роботи розроблено та впроваджено у практичну діяльність за окресленою класифікацією видів девіантної поведінки: асоціальна (девіантна поведінка у вузькому значенні), адиктивна, суїцидальна (автоагресивна), делінквентна [295, с. 238].

Загальні риси технології такі:

- структурно кожною технологією охоплено визначення актуальності проблеми, зміст, об'єкт профілактики, принципи, форми і методи, етапи (діагностика, профілактика, оцінка результатів роботи, прогнозування, організація самовиховання – у межах первинної профілактики);
- діагностика, профілактика, корекція, оцінка результатів роботи, прогнозування, організація самовиховання – у межах вторинної профілактики.

Кожна з технологій упроваджується за результатами експертної оцінки фахівців, суб'єктами профілактичної діяльності та взаємодії, що відображено на Рис. 2. Технологічною складовою забезпечується ефективність профілактики.

Рис. 3. Схематичне зображення технології профілактичної роботи

Загальна технологія профілактичної роботи повинна охоплювати:

- обґрунтування актуальності проблеми;
- чітке визначення об'єкту; оприділення *мети і завдань*;
- встановлення *принципів* (загальних, спеціальних);
- вироблення алгоритму *взаємодії* з іншими соціальними структурами;
- *етапи технології* охоплюють діагностику, профілактику, корекційно-реабілітаційну роботу (у разі наявних відхилень), експертну оцінку і прогнозування дій;
- *діагностику* проводять для того, щоб звільнитися від суб'єктивного ставлення, для вивчення реальної картини становища особи чи ситуації; можливі причини виниклого явища (медико-біологічні, педагогічні, соціологічні, психологічні);
- важливою є правильна реалізація *загальної і спеціальної профілактики*, усунення у суспільстві чи мікросоціальному оточенні тих факторів, що провокують загострення ситуації; така профілактична робота здійснюється на рівнях: особистісному, сімейному, соціальному;
- *корекція* – організаційні заходи запобігання і обмеження проблем, повернення до нормального стану життєдіяльності; корекційна робота повинна охоплювати низку напрямів та полягає в тому, щоб відновити психічне, моральне, а можливо, і фізичне здоров'я індивіда, групи осіб;
- *діагностико-прогностичний інструментарій* охоплює діагностування психоемоційного самопочуття особи, її соціального розвитку, психолого-педагогічного розвитку, проявів поведінки, ступеня соціально-педагогічної занедбаності та інших характеристик досліджуваного явища, ситуації, становища, самопочуття;
- *профілактичний інструментарій* – це, насамперед, форми і методи роботи: організація впливу за місцем проживання і навчання, місцями проведення дозвілля; корекція міжособистісних стосунків; анонімне обстеження і лікування (*індивідуальні*); тренінги; групові заняття й методики групової роботи (*групові*); активізація роботи засобів масової інформації з висвітлення проблем і

наслідків; створення атмосфери громадського осуду шляхом актуалізації профілактичної діяльності соціальних структур; посилення позитивного впливу соціальних інститутів (*масові*); окрім того, належну увагу слід приділити застосуванню відповідних методик роботи, розроблених і адаптованих у практичній діяльності;

- *експертна оцінка та прогнозування дій*: до уваги беруться висновки всіх учасників профілактичного процесу, а також осіб, що тією чи іншою мірою дотичні до ситуації (сусідів, родичів, знайомих); висновки і превентивне прогнозування є наслідком моніторингу ситуації; експертна оцінка передбачає прогнозування розвитку й спрямованості феномену на основі динаміки змін у поведінці, а також соціальний контроль за виконанням технології загалом;

- *напрями профілактики* такі: *медичний*: медичне обстеження, консультування, роз'яснення, просвітництво; *правовий*: притягнення до відповідальності, консультування; *педагогічний*: групи методів формування суспільної свідомості й стандартів поведінки; формування перспективного рівня поведінки; *психологічний*: емпатійне слухання; психотерапія; проєктивні методики; застосування позитивного прикладу; прийоми етичного та естетичного впливу та ін. [295].

Таким чином, формування соціальної відповідальності індивідів розроблено на основі низки концептуальних положень, які можна диференціювати:

1) за методологічними підходами (інтеграція підходів до формування соціальної відповідальності; синергетичний підхід у формування соціальної відповідальності; дотримання гендерного методологічного підходу як умови формування соціальної відповідальності);

2) за змістом роботи (визначення змісту формування соціальної відповідальності; комплексність профілактичного впливу як основа формування соціальної відповідальності; диференційованість підходу за ступенем соціально-педагогічної занедбаності особи; врахування соціально-психологічних

показників і проявів видів девіантної поведінки; організація та реалізація соціально-педагогічної роботи у формуванні соціальної відповідальності);

3) за специфікою об'єкта і предмета (виявлення детермінант відхилень розвитку соціальної відповідальності; відповідність застосовуваних форм і методів завданням формування соціальної відповідальності як оцінка ефективності запобігання відхиленням; встановлення компонентів, критеріїв, показників, рівня сформованості відповідального ставлення до соціальних норм).

Теоретичні узагальнення й практичний досвід дають змогу враховувати пропозиції щодо технологічного підходу в профілактиці:

- чітко дотримуватися алгоритму роботи з охопленням усіх компонентів технології;
- для більш ефективного результату запрошувати якомога більше установ, закладів, організацій;
- потрібно звертати увагу на оточення осіб;
- технологічні елементи необхідно вміло поєднувати з творчістю, ініціативою.

8.1.3 Підготовка студентів, які здобувають фахові знання і вміння з соціальної роботи, до формування соціальної відповідальності індивідів

З огляду на завдання у формуванні соціальної відповідальності індивідів підготовка фахівців соціальної сфери, насамперед які здійснюватимуть соціальну роботу серед населення територіальної громади, повинна характеризуватися логічністю, системністю та комплексністю. Теоретичні узагальнення і практичний досвід роботи у різних сферах (соціальній, освітній, науковій) дозволили сформувати структуру знань і вмінь, які повинні отримати студенти при освоєнні фаху соціальної роботи. Насамперед, розгляду потребує зміст навчальної дисципліни «Соціальна відповідальність».

Метою викладання навчальної дисципліни «Соціальна відповідальність» є формування у студентів знань і вмінь формування соціальної відповідальності, забезпечення умов для розвитку і життєдіяльності індивідів у суспільстві, організації профілактичної роботи з попередження і подолання соціальної дезадаптації та реалізації комплексу заходів соціального впливу, що здійснюється з метою організації соціального простору особистості.

Завдання такі: засвоїти нормативно-правове забезпечення організації соціальної роботи з питань формування соціальної відповідальності індивідів; сформувати розуміння стратегії профілактики асоціальної відповідальності осіб; ознайомити студента з нормативними принципами у сфері формування соціальної відповідальності осіб; дослідити організаційні форми провадження діяльності з формування соціальної відповідальності; проаналізувати методи та заходи формування соціальної відповідальності та подолання відхилень; теоретично обґрунтувати процеси трансформації сучасної системи практичної діяльності в Україні з урахуванням викликів сьогодення; визначити чинники, що сприятимуть просуванню європейських наукових стандартів в українському середовищі з питань формування соціальної відповідальності особи; сприяти формуванню моральних цінностей індивіда як основи нормативної поведінки; використовувати сучасні технології формування соціальної відповідальності та подолання соціальних і поведінкових відхилень розвитку індивіда.

Однак, при розширенні діапазону завдань щодо здатності до формування соціальної відповідальності індивідів можна ввести в програму підготовки студентів/магістрантів декілька навчальних дисциплін або змістових модулів. На Рис. 3 представлено змістові напрями підготовки студентів до формування соціальної відповідальності індивідів у соціальній роботі.

Представлені напрями можна досягнути вивченням відповідних

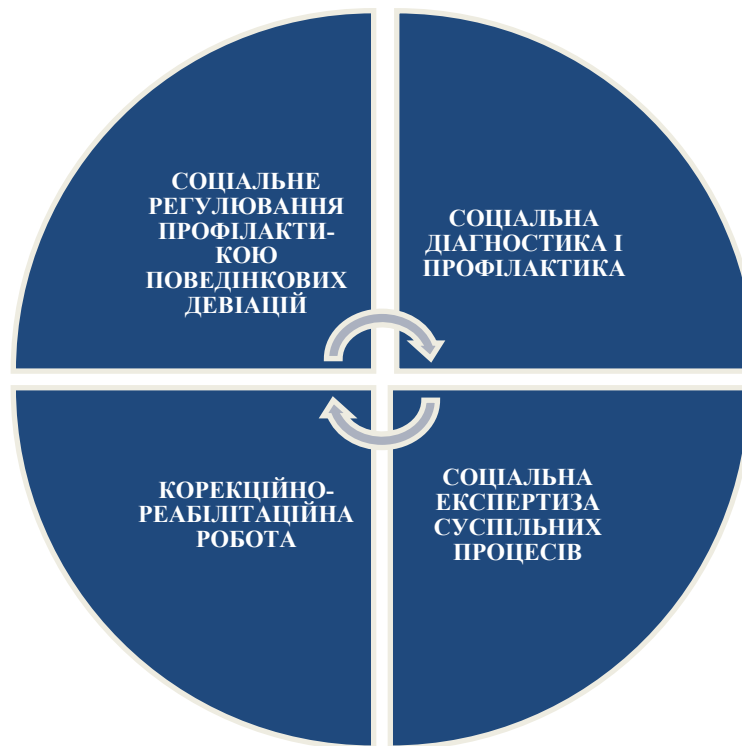

Рис. 4. Напрями підготовки студентів до формування соціальної відповідальності індивідів у соціальній роботі навчальних дисциплін:

- **I рівень – соціальна діагностика і профілактика** (дисципліни: «Соціальна діагностика», «Соціальна відповідальність», «Профілактика поведінкових девіацій»);
- **II рівень – соціальне регулювання профілактикою поведінкових девіацій** (дисципліни: «Соціальна профілактика», «Соціальна молодіжна політика», «Соціальне консультування»);
- **III рівень – корекційно-реабілітаційна робота з формування соціальної відповідальності індивідів** (дисципліни: «Соціальний патронаж», «Соціальна робота з особами девіантної поведінки»);
- **IV – соціальна експертиза суспільних процесів** (дисципліни: «Соціальна експертиза», «Соціальна діагностика, профілактика і експертиза в організаціях», «Експертне оцінювання суспільних процесів»).

У Табл. 1, Табл. 2, Табл. 3 наведено мету і завдання, актуальні знання і вміння, можливі при вивченні окремих дисциплін системного і комплексного

розвитку в студентів/магістрантів здатності до формування соціальної відповідальності індивідів. Як приклад, представлено мету і завдання, необхідні для здобуття знання і вміння таких навчальних дисциплін: «Соціальна діагностика і профілактика»; «Соціальне регулювання профілактикою поведінкових девіацій» «Соціальна реабілітація осіб з деавіатністю»; «Соціальна експертиза».

Таблиця 1

**Мета викладання комплексу навчальних дисциплін
з формування відповідальної поведінки індивідів**

Назва дисципліни/Мета викладу навчальної дисципліни
СОЦІАЛЬНА ДІАГНОСТИКА І ПРОФІЛАКТИКА: набуття студентами знань і вмінь з визначення соціального змісту факторів, які діють в економічній, психологічній, демографічній, правовій та інших сферах суспільного життя; встановлення достовірності інформації про об'єкт і його оточення, прогнозування можливих змін і впливу на інші соціальні об'єкти, а також вироблення рекомендацій для прийняття організаційних рішень, соціального проектування дій для надання соціальної допомоги; набуття знань, вмінь і навиків виявлення, запобігання та обмеження негативних суспільних явищ, причин соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб; забезпечення умов для формування соціально позитивної спрямованості особистості.
СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ З ДЕВІАНТНІСТЮ: набуття знань, вмінь і навиків виявлення, запобігання та обмеження негативних суспільних явищ, причин девіантної поведінки серед різних соціальних груп та окремих осіб; сприяти формуванню моральних цінностей індивіда як основи нормативної поведінки; забезпечення умов для формування соціально позитивної спрямованості особистості.
СОЦІАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФІЛАКТИКОЮ ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ: формування у студентів знань і вмінь соціального адміністрування профілактичної роботи з попередження і подолання поведінкових девіацій, асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації індивідів і різних соціальних груп, забезпечення умов для розвитку і життєдіяльності індивіда з урахуванням того, що профілактика поведінкових девіацій – це діяльність соціальних інститутів і структур у громаді зі створення сприятливого середовища для розвитку індивідів та з метою запобігання поведінковим відхиленням; комплекс заходів соціального впливу, що здійснюється з метою організації соціального простору особистості.
СОЦІАЛЬНА ЕКСПЕРТИЗА: набуття студентами знань і вмінь здійснювати практичну діяльність з використанням науково верифікованих методів та технік; оцінювати межі власної фахової компетентності та підвищувати професійну кваліфікацію у галузі соціальної експертизи; визначення соціального змісту факторів, які діють в економічній, психологічній, демографічній, правовій та інших сферах суспільного життя; встановлення достовірності інформації про об'єкт і його оточення, прогнозування можливих змін і впливу на інші соціальні об'єкти, а також вироблення рекомендацій для прийняття організаційних рішень, соціального проектування дій для надання соціальної допомоги; набуття знань, вмінь і навиків виявлення, запобігання та обмеження негативних суспільних явищ.

Таблиця 2

**Завдання викладання комплексу навчальних дисциплін
з формування відповідальної поведінки індивідів**

Назва/Завдання навчальної дисципліни
СОЦІАЛЬНА ДІАГНОСТИКА І ПРОФІЛАКТИКА: виявлення специфічних соціальних якостей, особливостей розвитку й поведінки об'єкта; визначення ступеня розвитку різноманітних властивостей, їх вираженості в кількісних і якісних показниках; опис особливостей об'єкта; ранжування специфічних властивостей об'єкта; вироблення рекомендацій та розроблення проектів, програм; оволодіння майбутніми соціальними працівниками базових знань, необхідних для надання підліткам та молоді інформації про наслідки асоціальних дій, вживання різних видів алко-, нарко- та токсичних речовин; роз'яснення правових норм, стосовно різних аспектів асоціальної поведінки; популяризація переваг здорового способу життя; формування навичок культурного проведення дозвілля; створення умов для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності.
СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ З ДЕВІАНТНІСТЮ: формування базових понять, теоретичних знань профілактичної роботи з особами делінквентної поведінки; встановлення соціально-організаційних і психолого-педагогічних основ профілактики відхилень у поведінці індивідів; визначення компонентів технологій роботи з особами делінквентної поведінки та вміння їх застосовувати відповідно до специфіки об'єкта і процесу профілактики; вироблення навиків діагностувати характер і детермінацію відхилень у поведінці та розвитку осіб, застосовувати інновації та творчий підхід до профілактики поведінкових девіацій.
СОЦІАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФІЛАКТИКОЮ ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ: навчити студентів організації соціального адміністрування попередження девіантної поведінки індивідів; засвоїти нормативно-правове забезпечення організації профілактичної діяльності; сформувати розуміння стратегії науково-практичної діяльності з профілактики поведінкових девіацій; ознайомити з нормативними принципами роботи у сфері соціального адміністрування; дослідити організаційні форми провадження діяльності у сфері соціального адміністрування й профілактики поведінкових девіацій; проаналізувати форми та методи профілактики поведінкових девіацій; теоретично обґрунтувати процеси трансформації сучасної системи практичної діяльності в Україні з урахуванням викликів сьогодення; визначити чинники, що сприятимуть просуванню європейських наукових стандартів в українському середовищі; виявити механізми розширення профілактичної діяльності за рахунок участі у міжнародних програмах; актуалізувати пошукову активність здобувачів вищої освіти; використовувати сучасні технології соціального адміністрування профілактичної діяльності та технологій реалізації попередження й подолання поведінкових девіацій.
СОЦІАЛЬНА ЕКСПЕРТИЗА: виявлення специфічних соціальних якостей, особливостей розвитку й поведінки об'єкта; визначення ступеня розвитку різноманітних властивостей, їх вираження в кількісних і якісних показниках; опис особливостей об'єкта та ранжування специфічних властивостей об'єкта; вироблення рекомендацій та розроблення проектів, програм; оволодіння майбутніми фахівцями базових знань, необхідних для здійснення експертної діяльності у соціальній сфері; визначення ефективних підходів та результативності в наданні соціальних послуг населенню.

Таблиця 3

**Знання і вміння викладання комплексу навчальних дисциплін
з формування відповідальної поведінки індивідів**

Назва дисципліни/Знання і вміння навчальної дисципліни
СОЦІАЛЬНА ДІАГНОСТИКА І ПРОФІЛАКТИКА. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати</i>: визначення соціального змісту факторів, які діють в економічній, психологічній, демографічній, правовій та інших сферах суспільного життя; запобігати розвитку негативних суспільних явищ; виявляти причини соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп та окремих осіб; особливості забезпечення умов для формування соціально позитивної спрямованості особистості; <i>вміти</i>: встановити достовірність інформації про об'єкт і його оточення, прогнозування можливих змін і впливу на інші соціальні об'єкти; розробити рекомендації для прийняття організаційних рішень, соціального проектування дій для надання соціальної допомоги; виявити за запобігти негативним факторам соціальної дезадаптації серед різних соціальних груп населення та окремих осіб; створювати умови для самореалізації особистості в різних видах творчої, інтелектуальної, громадської діяльності.
СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ОСІБ З ДЕВІАНТНІСТЮ. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати</i>: особливості діяльності з питань реалізації соціальної політики у світі й у нашій країні, що стосуються організації діяльності реабілітаційних закладів; сутність соціальних механізмів реалізації політики у реабілітаційній сфері; моделі та стратегії соціального захисту населення, яке потребує реабілітації; законодавче та інституційне забезпечення організації діяльності реабілітаційних структур на державному і міжнародному рівнях; особливості шляхів реалізації реабілітаційних завдань у сфері захисту населення; <i>вміти</i>: організовувати реабілітаційну діяльність; впроваджувати і створювати проекти, соціальні програми з питань упровадження системи реабілітації у практику суспільного життя.
СОЦІАЛЬНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОФІЛАКТИКОЮ ПОВЕДІНКОВИХ ДЕВІАЦІЙ. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати</i>: особливості превентивної діяльності щодо асоціальних явищ; сутність соціальних поведінкових відхилень; медико-біологічну детермінацію поведінкових відхилень; психологічні особливості девіантної поведінки; особливості попередження та подолання поведінкових відхилень; <i>вміти</i>: організовувати діяльність щодо попередження і подолання асоціальних явищ; створювати соціальні програми щодо подолання поведінкових відхилень.
СОЦІАЛЬНА ЕКСПЕРТИЗА. У результаті вивчення навчальної дисципліни студент повинен <i>знати</i>: поняття, мету, об'єкти і предметну область соціальної експертизи; інституційно-правові засади соціальної експертизи; види експертиз і їх функціональне призначення; функції соціальної експертизи; організаційно-методичні основи проведення соціальної експертизи; базові організаційні форми (моделі) соціальної експертизи; вимоги, що ставляться до експерта, відбір експертів і формування експертних груп, умови роботи експертів; вимоги до експертного висновку та особливості використання результатів соціальної експертизи; <i>вміти</i>: застосовувати методи соціальної експертизи; виконувати функціональні ролі «експерт» та «координатор експертної групи»; застосовувати методи експертизи, методи і прийоми обробки експертної інформації.

Важливим є змістове наповнення навчальних дисциплін з питань формування соціальної відповідальності індивідів. Наводимо приклад таких навчальних курсів, як «Соціальне регулювання профілактикою девіантної поведінки» та «Соціальна діагностика, профілактика і експертиза в організаціях».

«Соціальне регулювання профілактикою девіантної поведінки».

Програму навчальної дисципліни доцільно формувати з таких змістових модулів та тем:

- **змістовий модуль I. Попередження і подолання поведінкових девіацій як напрям соціального виховання** («Сутність і генезис соціальних поведінкових відхилень», «Девіантна поведінка як деформація онтогенетичного розвитку індивіда», «Види поведінкових відхилень, їх особливості та динаміка»);
- **змістовий модуль II. Регулятивний процес та детермінанти поведінкових відхилень** («Врахування відмінностей у проявах поведінкових девіацій серед дівчат і хлопців у соціальній регуляції превентивної роботи», «Медико-біологічна детермінація поведінкових відхилень», «Психологічна обумовленість девіацій та організація роботи з попередження і подолання поведінкових відхилень», «Соціологічний підхід до регуляції поведінкових відхилень»);
- **змістовий модуль III. Основні напрями соціальної профілактики поведінкових відхилень** («Оцінка соціальних ризиків», «Соціальний захист як мета попередження і подолання соціально-ризикованих проявів поведінки», «Соціальний контроль, соціальна допомога й підтримка»);
- **змістовий модуль IV. Соціальна регуляція профілактикою поведінкових девіацій у діяльності різних соціальних інститутів** «Менеджмент і діяльність соціальних служб», «Діяльність медичних закладів з питань організації попередження і подолання поведінкових відхилень», «Діяльність громадських і релігійно-церковних громад з питань морально-духовного впливу на підростаюче покоління».

«Соціальна діагностика, профілактика і експертиза в організаціях».

Програму навчальної дисципліни доцільно формувати з таких змістових модулів:

- **змістовий модуль I. Соціальна діагностика** («Соціальна діагностика як наука, навчальна дисципліна і технологія роботи», «Характер соціальної проблеми як визначальний чинник в соціальній діагностиці», «Рівні соціальної діагностики. Становлення соціальної діагностики», «Соціально-діагностичні методи», «Технологія соціального діагнозу», «Соціальна діагностика в роботі з індивідом», «Соціальний діагноз мікросередовища особи», «Методика і технологія соціального діагнозу сім'ї», «Діагностика соціальних зв'язків особистості», «Неформальні чинники впливу на індивіда та його життєдіяльність в організації»);

- **змістовий модуль II. Соціальна профілактика** («Соціальна профілактика як аспект соціальної політики держави», «Організаційні основи та планування соціальної профілактики», «Методи та форми соціально-профілактичної роботи», «Система соціальної профілактики в практичній діяльності соціальних структур», «Мораль, право, релігія як регулятори дій і поведінки особи»);

змістовий модуль III. Соціальна експертиза («Соціальна експертиза як засіб оцінки соціальних ризиків», «Соціальний захист як мета попередження і подолання соціальних ризиків», «Соціальні програми, програми соціологічного дослідження, експертні програми», «Етапи соціальної експертизи», «Соціальний експеримент як вид соціальної експертизи [297].

Висновки. Викладене дає змогу зробити висновки [291].

1. Суспільні основи розвитку індивіда забезпечуються системою соціальних норм, цінностей, настанов, виховання, контролю. Успішна соціалізація індивіда проходить за умови прийняття та інтерпретації загальних суспільних вимог у внутрішній стан, що становить основу моральних і правових переконань індивіда. У такому випадку соціальні цінності стають для нього

ціннісними орієнтаціями. Вони загалом утворюють основу соціальної відповідальності.

2. Неприйняття індивідом вимог щодо необхідності дотримання суспільних норм породжує асоціальну поведінку. Особливості соціальних відхилень, девіацій стосуються поведінкового функціонування індивідів у суспільстві, тому соціально несхвалювані вчинки у їх поведінці отримали назву «поведінкових відхилень» або «поведінки з відхиленнями». Тому, розглядаючи соціальні відхилення, стосовно конкретного індивіда доцільніше застосовувати поняття «поведінкові відхилення» або «відхилення у поведінці». Ці поняття відображають сутність девіантної поведінки у широкому розумінні цього слова. Соціалізація індивіда у контексті вимог суспільних стандартів поведінки перебуває у прямій залежності від їх дотримання. У протилежному випадку констатується факт поведінкових відхилень або девіантної поведінки.

3. Індивід як особистість, його поведінка формуються під впливом суспільних умов, факторів суб'єктивного та/чи об'єктивного характеру. Ними є: референтна група або особи з місця проживання, навчання, праці; мікросоціальне оточення за місцем проживання; макросоціум як суб'єктивно-об'єктивний компонент регіону, держави. Необхідно знати організацію профілактики у різних сферах, а саме з урахуванням сімейного впливу, мікросоціального оточення, референтної групи. Необхідним є визначення основних понять, які стосуються предмета профілактичної роботи, чітко розмежовувати у профілактиці поведінкових девіацій зміст попередження і подолання відхилень негативного характеру.

4. Соціальна відповідальність індивідів формується: розробкою та реалізацією законодавчих і нормативно-правових актів; програмним забезпеченням соціальної профілактики; вчасним і доцільним застосуванням профілактичних заходів; аналітичною оцінкою і застосуванням технологій профілактики; експертною оцінкою суспільних проблем і проблем профілактики; зваженим упровадженням традиційних технологій роботи та

інновацій; рівнем розвитку громадської свідомості; дієвістю і механізмами соціального контролю.

5. Суб'єкт профілактики повинен оволодіти знаннями про теоретичні основи професійної етики у профілактичній роботі. Аналіз функціонування закладів, установ, організацій, які дотичні до формування соціальної відповідальності та здійснення профілактики девіантної поведінки, дає можливість окреслити умови покращення їх діяльності. Важливим для фахівців соціальної сфери є знання особливостей формування соціальної відповідальності та профілактики поведінкових девіацій, яка є складовою соціальної роботи та яка здійснюється на різних рівнях суспільства.

6. Системний підхід до формування соціальної відповідальності поведінки індивідів розроблено на основі низки концептуальних положень, які можна диференціювати:

1) за методологічними підходами (інтеграція підходів до формування соціальної відповідальності; синергетичний підхід у формування соціальної відповідальності; дотримання гендерного методологічного підходу як умови формування соціальної відповідальності);

2) за змістом роботи (визначення змісту формування соціальної відповідальності; комплексність профілактичного впливу як основа формування соціальної відповідальності; диференційованість підходу за ступенем соціально-педагогічної занедбаності особи; врахування соціально-психологічних показників і проявів видів девіантної поведінки; організація та реалізація соціально-педагогічної роботи у формуванні соціальної відповідальності);

3) за специфікою об'єкта і предмета (виявлення детермінант відхилень розвитку соціальної відповідальності; відповідність застосовуваних форм і методів завданням формування соціальної відповідальності як оцінка ефективності запобігання відхиленням; встановлення компонентів, критеріїв, показників, рівня сформованості відповідального ставлення до соціальних норм).

7. Загальна технологія профілактичної роботи повинна мати алгоритм: обґрунтування актуальності проблеми; етапи технології; діагностику; корекцію; діагностико-прогностичний інструментарій; профілактичний інструментарій; експертна оцінка та прогнозування дій; напрями профілактики.

8. З огляду на завдання у формуванні соціальної відповідальності індивідів, підготовка фахівців соціальної сфери, насамперед які здійснюватимуть соціальну роботу серед населення територіальної громади, повинна характеризуватися логічністю, системністю та комплексністю.

9. Теоретичні узагальнення і практичний досвід роботи дозволили сформуванню структури знань і вмінь, які повинні отримати студенти при освоєнні фаху соціальної роботи. Насамперед, розгляду потребує зміст навчальної дисципліни «Соціальна відповідальність».

10. При розширенні діапазону завдань з підготовки до формування соціальної відповідальності можна ввести в програму підготовки студентів/магістрантів декілька навчальних дисциплін або змістових модулів. З циклу доцільних напрямів можна орієнтовно назвати за рівнями такі: соціальна діагностика і профілактика; соціальне регулювання профілактикою поведінкових девіацій; корекційно-реабілітаційна робота з формування соціальної відповідальності індивідів; соціальна експертиза суспільних процесів.

Таким чином, формування соціальної відповідальності осіб у контексті підготовки фахівців соціальної роботи можливе за умови дотримання низки вимог:

- по-перше, необхідним є наукове обґрунтування теоретичних і практичних основ формування соціально відповідальної поведінки особи як компоненту соціальної роботи і підготовки фахівця соціальної сфери;
- по-друге, розробка та дотримання концептуальних положень та обов'язкових компонентів технології формування соціальної відповідальності індивідів забезпечить відповідність формування соціальної відповідальності індивідів динамічним умовам сучасності й суспільного розвитку.

Означене можливе за прогностично продуманої підготовки студентів, які здобувають фахові знання і вміння з соціальної роботи, до формування соціальної відповідальності індивідів. Теоретичні узагальнення і практичний досвід роботи дозволили сформуванню структури знань і вмінь, які повинні отримати студенти при освоєнні фаху соціальної роботи. Це передбачено змістом навчальної дисципліни «Соціальна відповідальність», а при розширенні діапазону завдань з підготовки до формування соціальної відповідальності можна ввести в програму підготовки студентів/магістрантів декілька навчальних дисциплін або змістових модулів, мета і завдання викладу яких відповідають тим знанням і вмінням, що повинні отримати студенти чи магістранти у процесі їх освоєння.

З огляду на завдання у формуванні соціальної відповідальності індивідів, підготовка фахівців соціальної сфери, повинна характеризуватися логічністю, системністю та комплексністю.